

ЗАҢТАНУ
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ
JURISPRUDENCE

ӘОЖ: 881.342

Садыкова А.А., Примбетова С.К*., Сарыпбекова А.Т.
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
педагог.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕДИАЦИЯ МӘСЕЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Автор корреспондент: primbetova.saule@mail.ru

Түйін: Медиатор - бұл дау дамайды болжамды шешу туралы тараптардың арасында сындарлы диалогтың орын алуына көмектесетін және олардың бірдей қолдайтын бейтарапшы медиатор. Медиатор тараптардың келісімге келуімен немесе олардың қандайда бір шешімі үшін жауап бере алмайды, өйткені бұл екі жақты тараптар міндеттемелері. Медиатор адамдарға жағдайдан шығу жолдарын ұсынылған қалпына келтіруге жолын түсінуге және оны таңдауға немесе қолданбау туралы саналы шешім жасауына жауап береді. Сондай-ақ, медиатормен кездесуде өзара түсіністік пен келісімге келу үшін барлық жағдайлар жасалуға қамтамасыз етілуге жауапты. Қазіргі таңда «Медиация туралы» заң қолданысқа енген сәтте, оны қабылдауды – Қазақстанда барлық құқықтық жүйесінің маңыздылығы артырады. Бұл заңмен бір мезгілде «Қазақстан Республикасының жергілікті мемлекеттік басқарудағы және өзін-өзі басқаруы туралы» Заңға Қазақстан Республикасының Азаматтық, қылмыстылық, әкімшіліктер, қылмыстық-үрдістік және азаматтық-іс жүргізудің кодекстеріне өзгерістермен толықтырулар енгізілуді тап етеді.

Кілт сөздер: Медиатор, медиация, кикілжің, медиацияны енгізу, бітімгершілік.

Кіріспе. Медиация бұл заң жүзінде кикілжіңнің алдын алу, жанжалдағы бейтарап бейне, мүдделі емес тараптардың қатысуымен жанжалды шешудің әдістерінің бірі болып табылады. Дау - дамайға қатысты белгілі бір екі тараптың өзара келісімге келуіне көмектесетін медиатор, ал тараптар дауды реттеу туралы шешім қабылдау үрдісі мен оны реттеу мәселені шешу шарттары толық бақылауда болады.

Қазіргі таңда кикілжің даулы құқықтар мен заңды мүдделерді қорғаудың сот нысаны ең жетілдірілген, тиімді, жан жақты қарастырылған және оңтайлы болып табылады. Алайда, қазіргі кездегі қоғам өмірінің барлық салаларын қарқынды дамыту жағдайында әлеуметтік қатынастардың күрделенуі айқын байқалады, нәтижесінде осы қатынастарға қатысушылардың мүдделерінің қақтығысы күшейіп, құқықтық даулардың сапалы күрделілігі байқалады. Дау дамайдың саны, күрделілігі мен көлемінің өсіп келе жатқаны соншалықты, сот жүйесі олардың дұрысташешілуін қамтамасыз ете алмайды.

Қазақстан аймағында соттық отырыстарында медиацияның - азаматтық дауларды сотсыз және тергеу үрдісінсіз шешу сияқты балама әзірге өте аз қарастырылады. Алайда, көптеген «озық» азаматтар оның «стандартты Фемидаға» қарағанда басымдығы туралы дау айтады.

Қазақстан Республикасында 2010-2020 жылға негізделген құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асыру аясында қалпына келтіру әділеттілігі элементтерін медиация, құқық бұзушылықтардың соттан тыс реттеу үрдісінің заңнамаға және құқық қолдану тәжірибесіне енгізу мәселесі жанартылуда. Оны реттеу қажеттілігінің қылмыстық саясатты ізгілендіруге де, процессуалдық процедураларды оңтайландырудың маңыздылығына да байланысты.

Қазіргі таңда «Медиация туралы» заң қолданысқа енген сәтте, оны қабылдауды – Қазақстанда барлық құқықтық жүйесінің маңыздылығы артырады. Бұл заңмен бір мезгілде «Қазақстан Республикасының жергілікті мемлекеттік басқарудағы және өзін-өзі басқаруы туралы» Заңға Қазақстан Республикасының Азаматтық, қылмыстылық, әкімшіліктер, қылмыстық-үрдістік және азаматтық-іс жүргізудің кодекстеріне өзгерістермен толықтырулар енгізілуді тап етеді.

Қазақстан тарихында тұңғыш рет жауапкершіліктің жаңа түрі немесе міндеттемені қамтамасыз етудің жолы емес, оның құқықтық кеңістігінде пайда болды, бірақ жаңа әмбебап құқықтық құрал болды.

Бұл бірегей құрал құқықтар, бостандықтар мен адамның өзін құрметтеуге, өркениетті

азаматтық және тұлғааралық қарым-қатынастарды қалыптастыруға, әлеуметтік келісімді нығайтуға және әлеуметтік және басқа қайшылықтарды, қақтығыстар мен дауларды сындарлы диалог арқылы шешуге бағытталған.

Ең алдымен «медиация» ұғымының тарихқа қарасақ ұғымның өзі – біздің ата-бабаларымыздың бұрынғы кезден бері елдің ішінде дау-дамайдың шешуде қолданатын «мәміле», «мәмілелестіру» деген ежелден елімізге таныс сөздің латынша баламасы.

Медиатор қызметін кезінде данагөй билер атқарып келген, қазақтарда үлкендердің, ақсақалдардың сөзіне тоқтап екіжақты келісімге келіп отырған. Елімізде қазіргі таңда ежелгі билердің тәжірибесінен бастау алатын, ал қазіргі уақытта медиация деген ұғыммен ауыстырылып белгілі болды, екіжақты келісімге келу практикасында заңдастырып отыр.

Медиация – азаматтар мен ұйымдарға дауларды сот үрдісіне жүгінбестен, сот үрдісі дейінгі аралықта қарау үрдісінде шешу іс-әрекеттерін бір жүйеге келтіру, яғни тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды реттеу рәсімі. Медиацияда ұжымдық кикілжіндерді, әсіресе, жұбайлар арасындағы ажырасу кезіндегі ортақ дүниесін бөлісуімен қатар шиеленістерді шешу үшін өте маңызды болып табылады: соттар шектен тыс жүктелген, әділ шешімді күтіп, айлар бойы зарығып күткенше, екі жақты тараптарға баламалылық заңды құрылымдар көмегіне жүгінген тиімдірек болып табылады.

Жоғары соттардың [берген](#) мәліметтер негізінде Қазақстан Республикасында 2018 жылы азаматтық дау бойынша 32 453 даудамай тараптары медиация арқылы өзара ортақ шешімге келген. Келесі 2019 жылы бұл көрсеткіш 41 650-ге жеткендегін көрсетіп отыр. Ресми мәліметтерде соттың, тікелей медиаторлардың көмегі негізінде шешілген даулардың саны көрсетілмеген. 2019 жылы медиация көмгі негізінде ең көп отбасындағы (19 252) және қандай да бір келісім шарттарға байланысты (14 873) даулар шешілген.

Медиация негізінде шешілген мәселелер саны жыл сайын артса да, отставкадағы судья, медиаторлар тренері, арбитр Халбуви Шарифбаеваның сөзіне сүйенсек Қазақстанда медиация мәселелері баяу дамуда. Мемлекет медиаторлар қызметі үшін ақы төлемейді. Ал көптеген медиатордың өз қызметіне жарнама жасауға мүмкіндігі жоқ. Сондықтан Қазақстанда тұлғалардың медиация мәселесінен хабарлары жоқ. Білсе де, халық медиация мәселесіне қарағанда өздеріне таныс сотқа көбірек жүгінеді.

Әлемдің тәжірибеге қарсаңыз, мәселені сотқа дейін қаратыру АҚШ-та XX ғасырда қолға алынған, ал Швейцария, Норвегия, Швеция, Бельгия мемлекеттерінде 90-жылдарда қолданыла бастаған. Ресей Федерациясында бұрын сотталмаған, еңбекке қабілетті 18 жасқа толған азаматтар да медиатор болуға ерікті түрде құқылы. Еуропа елдерінде медиацияға қарағанда, «татуластыру шаралары» термин сөзі көбірек тараған. Өйткені Еуропада медиация тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелерінде кеңінен қолданылады екен. Қазіргі таңға дейін орташа есеппен Еуропа халқының 74 пайызы тұтынушы құқығы мәселесі бойынша істі сотқа жеткізбей аяқтаған.

Бітімгершілікке келу экономикаға тиімді екені басқа елдердің практикасында анықтаған. Мысалы, 2013 жылғы мәліметтерге сүйенсек, АҚШ-та медиаторлардың жұмысы нәтижесінде 35 млн АҚШ доллары көлемінде қаражат үнемделгендігін айтады. Ал біздің елде өткен жылдың 7 айының нәтижесінде 500 млн теңге шамасында ақша мемлекетке қайтарылған. Зерттеуші сарапшылардың айтуы бойынша медиация институты Еуропа мен Азияда екі түрлі екенін айтады.

Медиацияны қолдану ол сот жұмысын жеңілдету құралы ретіне қарастырсақ болады. «Медиация туралы» заң қабылдауда азаматтардың мәселені шешу жолдарн таңдау еріктілігін, адам құқықтарын қорғаудың жаңа мүмкіндігін қолдану ерекшеліктерін, азаматтық қатынастың заманауи формасын қалыптастырудың, мәселерді конструктивті диалог арқылы шешуге сияқты зайырлы қоғамға тән мүмкіндіктер береді. Қаржылай үнемдеуді айтпағанда, медиатордың көмегімен кикілжін мәселесін бірнеше уақытта келісімге келуге болады. Бұл уақыт үнемдеудің ең керемет шешімі. Байқағанымыздай медиация институтының – азаматтық қоғамдық қалыптастырудың, дамуыдағы ерекше белгісі. Өйткені мәселені сотқа жеткізбейақ шеше алу – адам құндылықтарының және көзқарасын жаңаша деңгейге көтерілгенінің айқын көрінісі ретінде қарастырылады.

Медиацияны енгізудің даму болашағы туралы айта отырып, ең алдымен қалпына келтіретін сот төрелігі сот төрелігін перспективті өзгеше бағыт екенін есте ескерген жөн. Қазіргі таңда сөздіктерде бұл термин қалыптасқан тәжірибеге, дүниетанымдық ұстанымдарға

және әлемдік медиацияның дамуына қатысты. Жан жалды қалпына келтіру әділеттілігінің кейір элементтерін енгізу мәселесі өзекті мәселе болып ерекшеленеді, сондықтан дауды шешеу мәселері, біздің ойымызша, теңдестірілген болуы керек.

Ең алдымен, қалпына келтіру әділеттілігін теңдігін жүзеге асырудың көлемін анықтау қажет. Келісімге келу белгілі бір мемлекеттің құқықтық және мәдени дәстүрлеріне байланысты болып келеді. Осылайша, көптеген елдерде медиация бағытын енгізілуіне діни және қоғамдастық әділеттілігі әсер етеді.

Тарихи тұрғыда Қазақстанның медиация элементтерін қамтитын соттың билігі - билер соттары жүргізген. Алайда, сот ісін жүргізу нысандарының кейінгі дамуы қылмыстық әрекеттер негізінде сот төрелігінің негізгі принциптерінің бірі қылмыстың жазасы міндетті болу принциптері болатындай жағдайда өтеді. Медиацияның құқықтық өзектілігінің концептуалды негізде саралау қажет. Медиациялық үрдістерді шамадан тыс реттеушілік болдырмау негізінде және оған деген әртүрлі пікірлерді мән беріп, ескере отырып, Еуропалық Кеңестің ұсынымдарына мемлекеттерде міндетті түрде заң тұрғысынан деңгейге медиация бағдарламаларын көрсетуі қажет деген болжам жасамайды. Алайда, медиация мүмкіндігі, біздің ойымызша, ресми түрде бекітілуі керек, өйткені заңнамалар медиацияны қолдану мен дамытуға ықпал етуі керек. Қазіргі таңда медиация әдісін қылмыстық және азаматтық сот орындарында қолдану ұсыныстарын белсенді түрде таралуда.

Қылмыс мәселесін шешуде медиация қылмыс құрбаны мен әділеттілік татуласуы ретінде қажет етеді және батыста «қалпына келтіруші» ретінде кеңінен таралған. [1] Азаматтық соттық үрдісінде медиация тараптар арасындағы бітімгершілік рәсімі ретінде қарастырылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық медиацияны жүргізу кодексінің екіжақты келісімге келіп, келісімі туралы қарапайым айтылған. Бұл туралы Азаматтық іс жүргізу кодексінің 193-бабында (бітімгершілік келісімді бекіту туралы сот ұйғарым шығарады, ол бір уақытта іс жүргізуді тоқтатады) және Азаматтық іс жүргізу кодексінің 247-бабында (бітімгершіліктің келісім негізі болып табылады) көрсетілген.

Қазақстан Республикасында 2004 жылғы 28 желтоқсандағы «Халықаралық коммерциялық арбитраж туралы» Заңының 27-бабында:

Егер тараптар дау- дамайды аралық сот талқылау үрдісінде шешсе, аралық сот іс жүргізуді доғарады және екі жақты тараптардың өтініштері бойынша осы келісімде келісілген шарттар негізінде төрелік шешімі түрінде бекітеді.

Қазақстан Республикасында осыған ұқсас норма 2004 жылғы 28 желтоқсандағы «Төрелік соттары туралы» Заңында (3-тармақ, 34-бап) бекітілген:

«Егер аралық сот барысында тараптар дауды бітімгершілік келісім жасасу арқылы келісімге келсе, бұл Қазақстан Республикасы заңнамасының қарсы келмейтін және басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзбайтын болса, аралық сот іс жүргізуді доғарады. Екіжақты өтініші негізінде және егер жандану болмаса, бұл келісімді келісілген шарттар бойынша төрелік соттың шешімі түрінде бекітеді.

Бітімгершілік өзара келіссөзге қарағанда медиацияның татуластыру рәсімі ретінде қарастырылмайды. «Татуласу рәсімі (медиация)» сөздігін қолдану және дауды шешудің баламасы жағдайында татуласу келісімін қарау қаншалықты дұрыс? Бұл сұраққа жауап беру үшін ұғымдар арасындағы байланыстырып тұрған сөздердің мағанасын анықтау қажет: «бітімгершілік келісім», «бітімгершілік рәсімдері», «медиация». Біздің зертеуімізде, бітімгершілік келісім мен бітімгершілік рәсімдерін медиациямен теңестіруге келмейтін сияқты. Олардың арасында әрине, байланыс бар, бірақ сөздің мағаналары әр түрлі ұғымдар екенін байқаймыз.

Осылайша, медиация көптеген жағынан қолайлы және пайдалы рәсім болып табылады және дау- дамайды шешу барысында біртіндеп өз орнын алады. Нормативтік-құқықтық базаларды неғұрлым нақтырақ және жүйелі түрде дамыту қажетті, сонымен бірге процедураның өзіне және оның субъектілеріне нақтылаудың және егжей-тегжейлі көзқарас қажет етеді. Біздің еліміздегі адамдардың медиацияға деген сенімі артып, оны қолдануды тиімділігін арттыруда ықпал ететін және медиациямен айналысатын ұйымдар жүйесін құруда мүмкіндік беретіні сөзсіз.

Қорытындылай айтатын болсақ, Алашты ауыздарына қаратқан орақ тілді, от ауызды, қара қылды қақ жарған әділетті билердің даналылық мектебінің, ұлағатты дәстүрлеріне белгілі себептермен кезінде ұмытылып, енді, міне, тәуелсіздігіміздің тұғырлы негізінде оларды қайтадан қалпына келтіру мүмкіндіктері туып отыр. Сондай салт-дәстүріміздің бірі және

бірегейі – билеріміздің ренжігендерді бітістіріп, ортақ мәмілеге келу дәстүрі әрі қарай жалғасын тауып, талас-тартыстар мен кикілжіндерді шешуде еліміздегі кәсіби медиаторлардың қалай да екі жақты тарапты разы етсе, екі жақтың мүдделерін қораса, алға қойған мақсаттарына жетіп, медиаторлардың қызметіне жүгінер еді. Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңның қабылдауы өркениет көшіне батыл бет түзеген біздің өмірімізде оң өзгерістер негізінде жүзеге асырылып жатқандығының айқын көрінісі екендігін растайды. Жалпылама айтқанда бұл заң қазақ елінің дәстүрлі билердің және ата бабалар тағылымында, әдет-ғұрып тәжірибесін қалпына келтіруге негізделген игі әс әрекеттің бірі болып табылады, оның өзектілігі өте мол десек қателеспейміз.

Еліміздегі медиация - бұл қажет институт, өйткені біздің қазіргі тағдағы мемлекетімізге барлық қолданыстағы салалардың бірқатары қарқынды дамып келеді, ал медиацияда шешілетін мәселелер, өз кезегінде, кикілжіннің алдын алу мәселесін шешудің заманауи әдісі мен тәсілдері ретінде азаматтардың өмірлік сапасын жақсартуға көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Азаматтық процесстегі есеп айырысу келісімдері: дисс. Cand. заңгер. ғылымдар. - Саратов, 1981; Давыденко Д.Л. Татуласу келісімі жеке құқық мәселелерінің соттан тыс реттеу құралдары ретінде (Ресейдің және кейбір шет елдердің заңдарына сәйкес): дисс. Cand. заңгер. ғылымдар. - М., 2004. - S. 17, 18;

2. Пилехина Е.В. Төрелік сот пен жалпы юрисдикция сотының тәжірибесіндегі бітімгершілік келісім: дисс. Cand. заңгер. ғылымдар. - СПб., 2001.

3. Рожкова М.А. Әлемдік мәміле: Коммерциялық айналымда қолданулар. - Жарғы, 2005 ж.

4. Рясенцев В. Әлемдік мәмілелер (келісімдер) Социалистік заңдылықтар. - 1984. - Жоқ.

5. Сүлейменов М.К., Қуанышев Б.Г. Дауларды шешудің баламалы процедуралары. - Кітапта: Халықаралық коммерциялық арбитраж: сб. мақалалар мен құжаттар (орыс және ағылшын тілдерінде).

Аннотация: Медиатор-это нейтральный медиатор, который помогает и поддерживает конструктивный диалог между сторонами о предполагаемом разрешении спора. Медиатор не может отвечать за согласие сторон или какое-либо их решение, поскольку это обязательства двусторонних сторон. Медиатор отвечает за то, чтобы люди понимали, как им предлагается восстановить выход из ситуации, и делали осознанное решение, выбирать его или нет. Также на встрече с медиатором будут обеспечены все условия для достижения взаимопонимания и согласия. В настоящее время, с момента введения в действие закона» О медиации", его принятие – в Казахстане повышается значимость всей правовой системы. Одновременно с этим законом предусматривается внесение изменений и дополнений в закон» О местном государственном управлении и самоуправлении Республики Казахстан " в Гражданский, Уголовный, Административный, Уголовно-процессуальный и Гражданско-процессуальный кодексы Республики Казахстан.

Ключевые слова: Медиатор, медиация, конфликт, внедрение медиации, миротворчество.

Abstract: a mediator is a neutral mediator who helps and equally supports a constructive dialogue between the parties about the alleged settlement of a dispute. The mediator cannot be responsible for the conclusion of an agreement by the parties or for any of their decisions, since these are the obligations of the two parties. The mediator is responsible for making people understand the way out of the situation to the proposed recovery path and make a conscious decision about whether to choose it or not. He is also responsible for ensuring that all conditions for mutual understanding and agreement are created at the meeting with the mediator. "Now that the law" "on mediation "" comes into force, its adoption is of great importance for the entire legal system of Kazakhstan." "Simultaneously with this law, the law" "on local public administration and self-government of the Republic of Kazakhstan "" faces amendments and additions to the civil, criminal, administrative, criminal procedure and civil procedure codes of the Republic of Kazakhstan."

Keywords: mediator, mediation, conflict, implementation of mediation, peacemaking.